

WERKGROEP VOOR EEN RECHTVAARDIGE
EN VERANTWOORDE LANDBOUW

P.A. WERVEL, MUNDO B, EDINGBURGSTRAAT 26 1050 BRUSSEL

Driemaandelijks tijdschrift

Erkenningsnummer P508018

Afgiftekantoor 1099 Brussel-X

België - Belgique
P.B.

1099 Brussel X
1/1761

Cerrado : bedorven feest

De echt groene revolutie

Nepal: landbouw en diversiteit

GGO: hoeveel onzin nog

JNM-congres

Wervelkrant

Nr 3 • September 2010 • 4 euro

Jaarboek

'Wervelkrant 10/3'
is krant 82 in het 20° Werveljaar.
Gedrukt op kringlooppapier,
met plantaardige inkt
door Drukkerij Wils
op 1600 exemplaren.

Alle artikels zijn vrij van intellectuele eigendomsrechten. U mag overnemen als u de bron duidelijk vermeldt en Wervel een exemplaar van uw publicatie toestuurt.

Adres Wervel VZW

MundoB
Edinburgstraat 26
1050 Brussel
Tel. 02/ 893.09.60
< info@wervel.be >
www.wervel.be

Verantwoordelijke uitgever :

Patrick De Ceuster

Layout: Tinne Van den Bossche

COVER: De Braziliaanse fotograaf João Caetano probeert de Braziliaanse Cerrado kenbaar te maken door haar pracht te fotograferen.

Wilt u meer weten?

U kunt de lijst van alle uitgaves op de website vinden.

Wilt u meer lezen?

U kunt de lijst vinden op de website of aanvragen op het secretariaat.

Op www.wervel.be kunt u ook alles nalezen.

U kunt ons steunen!

- We roepen graag alle mensen, groepen en organisaties op om ons **maandelijks/ jaarlijks een bedrag** - naar eigen draagkracht - te storten.

523-0803037-49 van Wervel VZW.

(internationaal)

IBANCode BE 46-001-2165388-36

BIC/Swift code GEBABEBB

- Wervel is een **project bij Krekelsparen** van Netwerk-Vlaanderen. Het erkenningsnummer is 94/0054.

- Aan wie alleen de **Wervelkranten** wil ontvangen, vragen we **minimum 16 euro** (voor organisaties minimum 28 euro), als ondersteuning voor de publicatie- en verzendkosten.

- **Schenken en legaten** vormen een andere manier om Wervel mee te dragen. U kan Wervel in uw testament laten opnemen voor een legaat of schenking zonder dat uw erfgenamen benadeeld worden. Met een duo-legaat bespaart u op successierechten en laat u Wervel meegenieten van dat belastingvoordeel.

De bijdragen gebruiken we om allerlei projecten te financieren zoals onze campagnes 'Bio)diversiteit' en 'Soja en alternatieven', studiewerk en allerlei acties.

MISSIE WERVEL VZW

"Wervel streeft naar een landbouw die lokaal meerwaarden creëert, op economisch, ecologisch, sociaal en cultureel vlak en die solidair is met de rest van de wereld.

Daarbij vertrekt ze vanuit de universele waarden basisdemocratie, rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid.

Wervel beweegt consumenten, boeren en organisaties tot samenwerking om die landbouw vorm te geven via netwerking, campagnes en publicaties."

Aanspreekpunten provincies

Vlaams-Brabant	Lus Mussche	016/53 26 95	lsmussche@skynet.be
Oost- Vlaanderen	Mieke Roelens	09/380 48 10	mieke.roelens@telenet.be
West-Vlaanderen	Veerle Devaere	056/25 60 58	veerle.devaere1@telenet.be
Antwerpen	Cis Van Eyndhoven	03/664 55 02	m.vaneyndhoven@telenet.be
Limburg	Frans Beckers	089/61 17 62	frans.beckers@zutendaal.be
Brussel	Luc Vankrunkelsven	02/893 09 60	luc@wervel.be

Thema's en campagnes

landbouwbeleid	Frederik Claerbout	0486999325	fclaerbout@hotmail.com
grond	Ruben Segers	0474 88 40 69	ruben@kollebloem.be
energiegewassen	Jasper Wouters		jasperwouters2000@hotmail.com
agroforestry	Jeroen Watté	02/893 09 60	jeroen@wervel.be
'Denk globaal, eet lokaal'			
& korte keten	Katrien Van Oost	02/893 09 60	katrien@wervel.be
zaadautonomie & gentechologie	Louis De Bruyn	015/3303 53	louis.debruyne@telenet.be
soja	Luc Vankrunkelsven	02/893 09 60	luc@wervel.be
lokale eiwitvoorziening	Patrick De Ceuster	02/893 09 60	patrick@wervel.be
WTO & voedselsoevereiniteit	Luc Vankrunkelsven	02/893 09 60	luc@wervel.be
Diversiteit	Patrick De Ceuster	02/893 09 60	patrick@wervel.be
Jawel!	Jan Thoelen	0472/239839	agrikoltoera@hotmail.com
inspringtheater	Souliman Diraa	0499/620651	diraa.souliman@gmail.com
Vorming en educatie	Veerle Devaere	02/893 09 60	veerle@wervel.be

"copyleft" (vrij van intellectuele eigendomsrechten)

Met de steun van de Vlaamse Regering.
De Vlaamse Regering kan niet verantwoordelijk
worden gesteld voor de inhoud van deze krant.

De lange adem

Het belooft op Europees vlak een heet najaar te worden. België is voorzitter van de Europese Unie en uitgerekend in deze periode beginnen de eerste debatten over de financiering van de EU vanaf 2013. Tegelijk stijgt de spanning rond de voortzetting van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) vanaf hetzelfde 2013. Het GLB is goed voor 40 % van het huidige EU-budget. Niet veel, als je dat door 500 miljoen burgers deelt én als het een écht duurzame landbouw mogelijk zou maken met goed, voldoende en niet te veel voedsel.

De nieuwe EU-Commissaris voor landbouw, de Roemeen Dacian Ciolos, laat een nieuwe wind waaien. Vanaf april 2010 nodigde hij burgers uit voor een online-debat over het GLB. 5800 burgers, belangengroepen en denktanks namen deel. De bevraging liep 19-20 juli uit op een publiek debat in Brussel. 600 deelnemers vertegenwoordigden quasi alle lidstaten: een divers publiek met vertegenwoordigers uit heel wat landbouwadministraties, europarlementairen en andere politici, boeren, vertegenwoordigers van boeren- of natuurorganisaties. Uiteraard geeft dat heel tegengestelde visies, al zijn er ook wel enkele convergenties. Na een dag luisteren, sprak de Commissaris de menigte toe. Hij ziet zes uitdagingen, waarvan we u de eerste niet willen onthouden: *"De EU is niet geïsoleerd in de wereld, de mondialisering is een horizontale beweging. De EU moet daarbij aandacht besteden aan de derde wereld en meer eiwitten produceren."* Bij de laatste punt springt een Wervelhart waarlijk omhoog: zou de EU nu écht gaan inzetten op minder import van sojameel en op de teelt van eigen eiwitten? Ciolos: een nieuwe wind? Of een ij(de)le windmaker? De man is bijvoorbeeld niet te vinden voor aanbodbeheersing, alle zuivel- en andere crisissen ten spijt. Voedselexport blijft blijkbaar de EU-roeping!

Inhoudstafel

Vooraf	3
Wervelweekend	4
Cerrado: Brussel	4
Cerrado: Bedorven feest	5
Echt groene revolutie	8
Oogsttijd	11
Nepal	12
Voedselspeculatie	13
JNM-congres	14
Vraag aan Veeakker	16
GGO: hoeveel onzin nog?	16
Boek: Fragmenten ...	18
Agenda	20

Als we vertrekken vanuit de visie die we gedurende 20 jaar ontwikkelden, springen voor Wervel enkele inhoudelijke hoofdlijnen in het oog: eiwitten (soja en alternatieven), GLB, WTO (en de samenhang tussen beide), rechtvaardige prijzen en aanbodbeheersing, Denk globaal-Eet lokaal, ... Qua vorm staan voorop: debat in de pers en in eigen uitgaven, vanuit een integrale visie niet soloslim werken, regionale groepen en internationale uitwisseling.

I.v.m. het GLB kwam Wervel in juni 2009 al naar buiten met zijn visietekst: *'2013 in zicht: op weg naar een duurzame voedselproductie'*. Het document werd in twee talen op Vlaams, Belgisch en Europees niveau verspreid. Die heldere visie belet ons niet om samen te werken. Al 18 jaar verzetten we met diverse organisaties lobbywerk vanuit de VODO-landbouwwerkgroep (Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling). Het Belgisch Voorzitterschap en het lopende landbouwdebat worden vanuit dit samenwerkingsverband nauwgezet voorbereid en opgevolgd. Niet solo dus. Op internationaal vlak werken we in het kader van City Zen (www.city-zen.eu) samen aan een charter over 'duurzame consumptie en consuminderen'. I.v.m. de grondproblematiek dragen we mee het project 'Community Connected Farming: new forms of access to agriculture and land in Europe'.

De derde uitdaging volgens de Commissaris luidt: *"Water, biodiversiteit, klimaatverandering zijn onlosmakelijk verbonden met landbouw. De landbouw is zelf het eerste slachtoffer, indien er geen aandacht aan besteed wordt."* Benieuwd waar we eind december, na de voorstelling van Ciolos' visie en na 'ons' voorzitterschap, staan. Het EU-schip is nu eenmaal geen speedboot. De ommekeer gaat langzaam. Het vraagt een lange adem.

De redactie

Wervelweekend en het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid - 1-2 oktober 2010

Wervel doorliep de laatste twee jaar een intens proces om tot een sterk beleidsplan 2011-2015 te komen. De twee laatste Wervelweekends stonden onder meer in dat teken. Tijd dus om het deze keer wat minder zwaar te maken. In grote lijnen werd de planning voor 2011 al uitgestippeld, maar we willen tijdens het weekend van 1-2 oktober tot concretere afspraken komen. Tegelijkertijd zetten we onze scholing van het lopende jaar rond het GLB verder.

PROGRAMMA

Vrijdag 1 oktober

- Overdag: voor wie wil, een verrassing in de Dijlevallei.
- Avond: vanaf 19u. in de jeugdherberg van Leuven: film en praatcafé.

Zaterdag 2 oktober

- 9 -13u : het beleidsplan voor 2011 uiteengehaald en besproken
- 13u : middagmaal
- 14u - 18u : vormingsnamiddag over groene diensten, beheersovereenkomsten e.d.;
- 14u : algemene inleiding door Bavo Verwimp;
- 14u30 - 15u30 : info over het thema door Sven Defrijn van Ecokwadaat;
- 15u45 - 18u : bedrijfsbezoeken in de Dijlevallei bij Bert Dumortier, Mark Arnalsteen en Michel Frisque.
- 18u30 : voor wie wil, afsluitend avondmaal in een Leuvens restaurant.

Vrijdagavond en -nacht vinden plaats in de jeugdherberg van Leuven, vlakbij het station.

Zaterdag zijn de vergaderingen voorzien op het bedrijf van Michel Frisque, Wolfshaegen 130 te Neerijse.

Voor de verrassing van vrijdag kan u terecht bij luc@wervel.be

Inschrijvingen voor het weekend (maaltijd en overnachting) en vormingsnamiddag graag tegen 28 september: info@wervel.be

De Cerrado en zijn verdedigers in Brussel

Eén van de rode draden doorheen het twintigjarig bestaan van Wervel is het 'openbaren' van de onzichtbaar gemaakte band tussen ons landbouw(veeteelt)systeem en de vernietiging van ecosystemen, plattelandseconomie en familiaal boerenleven overzee. Velen denken bij het sojaverhaal terecht aan het verdwijnen van het Amazonewoud. Minder bekend is dat de vernietiging de laatste jaren vooral toeslaat in het hart van Brazilië: de soortenrijke savanne of de Cerrado. Op vraag van Brazilianen trekt Wervel vanaf 2010 alle registers open om de Cerrado in Vlaanderen, in België, in Europa zichtbaar te maken. Daartoe organiseerden we al twee tentoonstellingen met de foto's van João Caetano: in Mundo B en in de overheidsgebouwen van de Belgische Technische Coöperatie (BTC).

In oktober zijn de fotograaf João Caetano en enkele Braziliaanse actievoerders bij ons te gast. Sfinks Boechout vroeg ons om de tentoonstelling. Boechout is dan ook een onderdeel van hun verblijf met netwerking tot in het Europees Parlement.

Mogen we je ontmoeten op de vernissage op 7 oktober in het Sfinkscafé?

Luc Vankrunkelsven

Voorlopig programma met de Braziliaanse gasten

6 oktober: ontmoeting met Europarlementairen.

7 oktober, 19-20u : vernissage van de fototentoonstelling met de fotograaf João Caetano en collega's. Sfinkscafé (oud NMBS-station) te Boechout. Nadien verdere ontmoeting in het café.

De fototentoonstelling hangt er van 7 oktober **tot en met 9 december 2010**. Zij kan ook elders in Vlaanderen - België - Europa aangevraagd worden. Info: info@wervel.be Voor bestelling van de opmerkelijke foto's, ga naar het portaal van de Wervelsite.

5 juni 2010: het bedorven feest van de Cerrado

*6000 soorten bomen
837 soorten vogels
195 soorten zoogdieren
780 soorten vissen, Pantanal inbegrepen
113 soorten amfibieën*

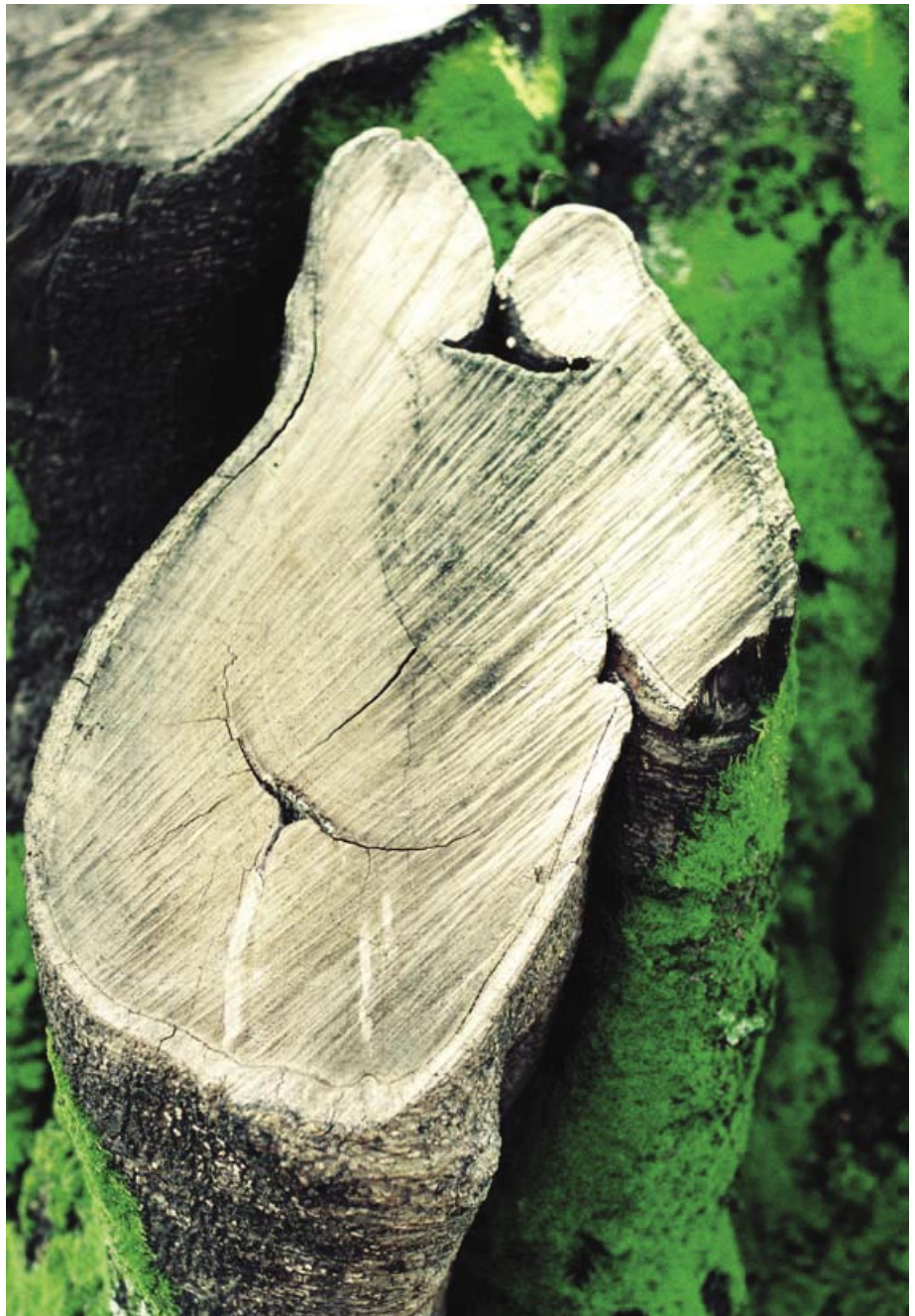
Dat zijn de officiële cijfers van het Braziliaanse Ministerie van Leefmilieu, anno 2004. Volgens sommige studies zijn er 10.000 planten, waarvan 4400 soorten alleen maar in de Cerrado voorkomen. In het Federaal District (Brasília) zijn er 233 soorten orchideeën te vinden en een nog onbekend aantal dieren. In hetzelfde hoofdstedelijk gebied worden 430 soorten vogels waargenomen. Vergelijk dat maar eens met Brussel, hoofdstad van de Europese Unie, hoofdstad van België, hoofdstad van Vlaanderen en Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Ik hoor er af en toe een merel fluiten en zie een houtduif vliegen. Dan heb je't zoal gehad.

De Cerrado is de waterpot of beter de wieg van heel wat rivieren die in diverse richtingen lopen. Niet alleen van Brazilië, maar van Latijns-Amerika. Bronnetjes voor de Paraná bijvoorbeeld beginnen te vloeien vanuit het middelpunt van Brazilië tot in de Argentijnse hoofdstad Buenos Aires. Het is de meeste soortenrijke savanne ter wereld. Vergelijk even met de savanne in Suriname (15 soorten bomen en struiken) of Venezuela (43 soorten). De '6000' van het ministerie lijkt me wat veel. Dias heeft het over 429 bomen en struiken. Wat bescheidener, maar toch nog overdadig in vergelijking met andere savannes.

We zitten volop in het Internationaal Jaar van de Biodiversiteit en vandaag is het de Internationale Milieudag. Redenen genoeg om nog eens stil te staan bij deze uitzonderlijke verzameling van ecosystemen.

Decennia oud dispuut

In de literatuur, op het veld en in de politieke discussies over de 'ontsluiting' van dit immense gebied staan verschillende visies tegenover elkaar¹. Het zou de armzalige bodem zijn met hoog aluminiumgehalte, in combinatie met het vuur dat regelmatig over het land gaat, wat

De Braziliaanse fotograaf João Caetano probeert de Braziliaanse Cerrado kenbaar te maken door haar pracht te fotograferen. Details, fragmenten zijn zijn specialiteit. Bescherm mee de Cerrado en bestel Caetano's foto's. Je vindt ze op www.wervel.be/cerrado.

maakt dat de Cerrado zo marginaal is. "Nee", zeggen anderen, "het Amazonegebied is zo overdadig op even armzalige grond, maar daar heb je constant veel neerslag. Daarom is het ook een regenwoud. De Cerrado werd gevormd door de jaarlijkse cyclus van maandenlange droogte met nadien een hevige regenperiode." Consensus begint te groeien dat de bodemkwaliteit en het vuur wel meespelen, maar dat de cyclus van droogte en regen dit unieke gebied heeft gekneed. Het betreft 192,8 miljoen hectare of 22,65 % van het Braziliaanse grondgebied, gespreid over 11 deelstaten. Er wonen momenteel 22 miljoen mensen.

De spons van Latijns-Amerika

Transpiratie van planten per dag (mm/dag)

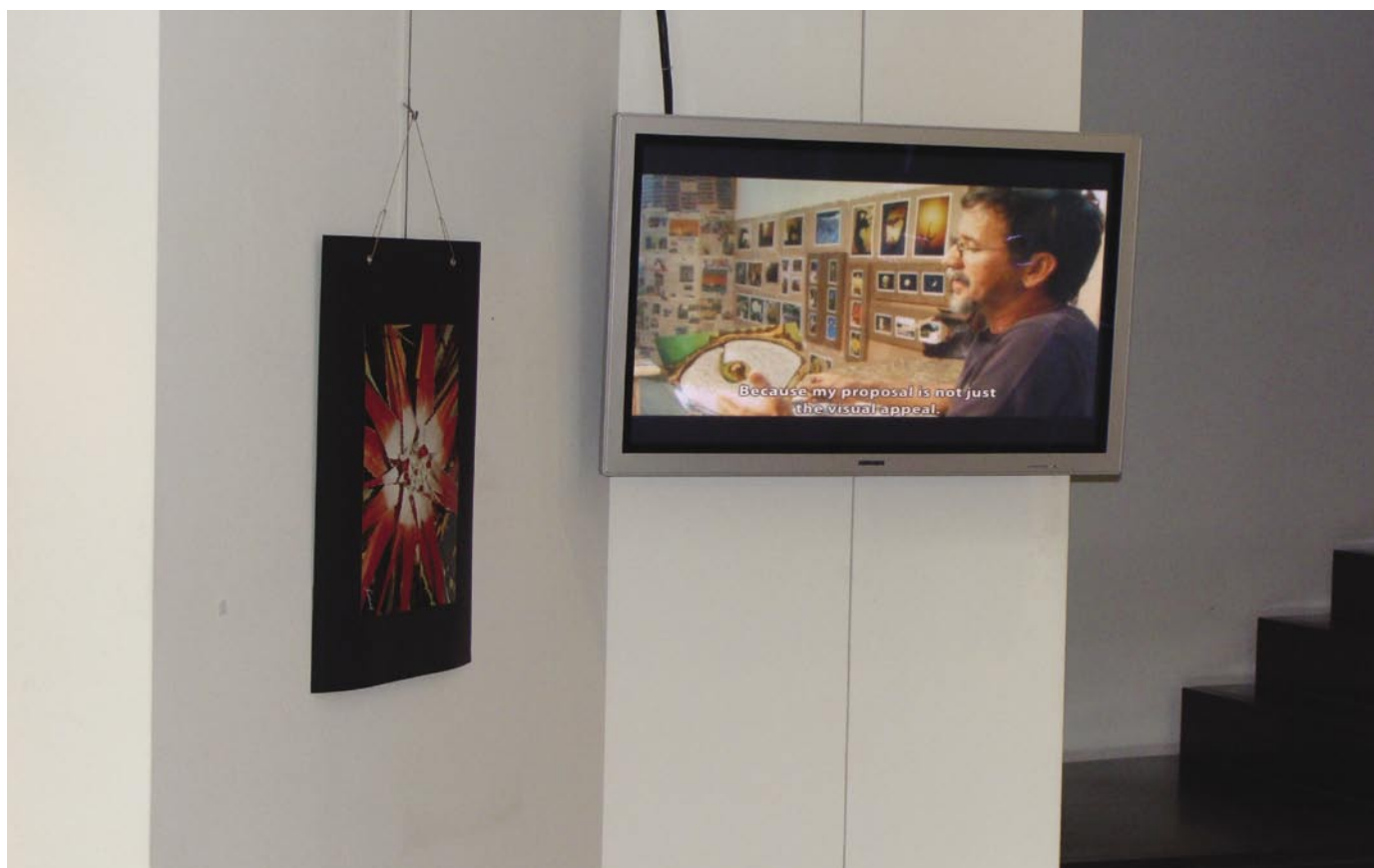
Cerrado in regenseizoen	2,6
Cerrado in droogtemaanden	1,5 (!)
Rijst	4,3
Zonnebloem	5,6
Maïs	2,8
Soja	8,4 (!)
Tarwe	4,4
Campo, weiland	2,6
Pinus elliotis	4,7
Eucalyptus	6,0

De waterhuishouding is fundamenteel voor de Cerrado. Voor Brazilië. Voor Latijns-Amerika. Voor de planeet. De bomen blijven meestal klein en hebben een grillig uiterlijk. Vele soorten hebben leerachtige bladeren en een dikke schors, zodat ze weinig vocht verliezen. Vergelijk een Cerradostruik (1,5 en 2,6 mm/dag) met soja (8,4 mm/dag). Wegens de telkens weerkerende droogtemaanden gaan de wortels diep de grond in. Gecombineerd met de dikwijls poreuze bodem maakt dit dat in de loop van miljoenen jaren gigantische onderwatervoorraden opgebouwd werden: de zogenaamde 'Aquíferos' (Gauarani, Bambuí en Urucuia). De Cerrado werkt als een spons die deze Aquíferos en heel wat belangrijke rivieren van water voorziet. Doordat nu massaal ontbost wordt – twee tot drie keer zoveel als in het veelbesproken Amazonegebied –, dreigt deze langzaam opgebouwde watervoorraad in enkele decennia op te drogen. Dat heeft nu al zichtbaar catastrofale gevolgen, niet alleen voor de Cerrado zelf, maar voor de waterhuishouding van bijna heel Latijns-Amerika.

Biomassa

Het traditionele rund kon nog leven en genieten van het feest van honderden bloemen en de rijkdom aan vruchten. De laatste jaren worden heel wat weilanden aangelegd met exotische grassen, die de oorspronkelijke diversiteit verstikken. De monocultuur van soja,

Foto onder: Tentoonstelling Cerrado in BTC-gebouw te Brussel. Met João Caetano op permanent lopende DVD

maïs en suikerriet geven de doodsteek. Die pijnlijke vaststelling is het duidelijke antwoord aan de vele verlichte geesten die nu beweren dat de westerse intensieve veehouderij dé oplossing is voor het zogenaamde voedselprobleem en voor de opwarming van de aarde. Als runderen in Belgische stallen worden opgesloten, dan kan misschien wel de methaan worden afgezogen, maar het veevoer moet met veel energie en met vernietiging van ecosystemen voor een groot deel elders gezocht worden. De wereldwijde explosie van varkens- en kippenmegafarms is sowieso op soja-maïs gebaseerd. De 'waardeloze' Cerrado is dan *The Number One to be!* In deelstaat Minas Gerais worden de oorspronkelijke bomen in razendsnel tempo in brandhout omgezet. Het is ideaal om er houtskool van te maken: voor de hoogovens. Eén boom, die nu op uitsterven staat, heeft er zelfs zijn naam aan te danken: *Carvoeiro* ('carvão' = houtskool).

Het planten van eucalyptus wordt 'herbebossing' genoemd en krijgt daardoor allerlei steun, tot en met Kyotogeld om koolstof vast te leggen. Vergeten wordt dat het evenwichtige bodemleven en de oorspronkelijke begroeiing van de Cerrado juist fundamenteel zijn om veel CO₂ op te nemen. De 'wijze' boompjes van de Cerrado kunnen echter niet concurreren tegen het groeigeweld van de eucalyptus uit Australië. Een hectare oorspronkelijke Cerrado levert 10 tot 40 ton biomassa op, wat weinig consumptie van water meebrengt. Vergelijk met het regenwoud in het Amazonegebied: 350 tot 550 ton per hectare. Eucalyptus produceert meer dan 300 ton biomassa in de Cerrado en veroorzaakt dus volop mee het uitdrogen. Tweederde van deze biomassa is namelijk water! Een volwassen eucalyptusboom in een monocultuur zuigt tussen de 700 à 1000 liter per dag op, afhankelijk van de afstanden tussen de bomen. Een volwassen exemplaar dat volledig vrij staat, kan tot 20.000 liter per dag opnemen.

Herwonnen feest

Eucalyptus levert pulp voor de internationale papierindustrie; de genetisch gemanipuleerde variant zal voor ethanol van de tweede generatie moeten instaan. Soja staat voor veevoer en biodiesel. Suikerriet voor suiker, voor toepassingen van de synthetische biologie en vooral om de ethanolvraag van koning auto te beantwoorden. Allemaal goed en wel, maar een feestje kan je er niet mee bouwen. Zelfs gewoon gezond water dreigt op de feestdis te ontbreken. Armoede troef. Stilaan begint door te dringen dat de rijkdom van dit unieke gebied de tafel feestelijk kan vullen. Eeuwenlang voedde de bevolking zich met de nutriëntenrijke *pequi*, *buriti*, *araticum*, *mangaba*, *cagaita*, *cajuzinho*, *bacuri*, etc.. Het komt er nu op aan om een economie op te bouwen, die niet gestoeld is op de invasie van monoculturen, maar op de oorspronkelijke polycultuur. Een economie waar iedereen beter van wordt: de diverse ecosystemen, de volkeren, de dieren, de

planten, de waterhuishouding, het wereldklimaat, de landbouw met zijn voorspelbare seizoenen, de stedelijke bevolking, de boeren, de inheemse bevolking, de handelsbalans. Stilaan begint het besef door te sijpelen. Zo zetten de basisgemeenschappen de zomercursussen van de populaire bijbellezing en theologie anno 2010 en 2011 in het teken van de geteisterde Cerrado.²

Red de Urubu!

Als de crisis toeslaat, dan ontstaan er initiatieven om de bevolking te sensibiliseren. Dikwijls nog in de marge. Soms letterlijk: rond een sloot, omdat niet alleen de sojamaffia over het platteland raast, maar ook de immobieliënaffia rond de steden de terreinen inpalmt. Zo is er in hoofdstad Brasília de beweging 'Salve o Urubu!'³. De gier Urubu is als aaseter nu niet meteen het symbool van biodiversiteit. Hij is eerder een opruimer van afval en van kadavers, maar de sloot ('Córrego') aan de rand van Brasília heet nu eenmaal 'Córrego do Urubu'. De bevolking wil er aan permanente milieueducatie doen, te beginnen met zichzelf, met het herstel van de begroeiing rond de Córrego en met het proper houden van het water. Er zijn mooie voorbeelden van recuperatie met een agroforestrystelsel en mandalagroentehuizen.

'Oca do Sol' is een trefpunt midden in het project. 'Oca' staat voor de oorspronkelijke woning van de indio's en voor hun inspirerende wijsheid. 'Oca do Sol' is onderdeel van een Ecovila⁴ en wil spiritualiteit verbinden met een ecologische levensstijl. De focus ligt sterk op het belang van water en op onze watervoetafdruk⁵. Ondertussen houdt in hetzelfde Brasília de campagne 'Exterminadores do futuro' politici en hun kiezers een spiegel voor: hoe groot is de ecologische voetafdruk, de vernietigingspraktijk van de politicus die nu naar de gunst van het volk dingt? Gecombineerd met de juist goedgekeurde wet 'ficha limpa' (politici mogen geen gerechtelijke veroordeling opgelopen hebben) zou dit een aantal politici in hun expansiedrang wat kunnen intomen.

Zullen we met zijn allen de omkeer nog kunnen maken? Of zal de Urubu binnen twintig jaar alleen nog maar symbool zijn van immense afvalbergen naast uitgedroogde rivieren?

Luc Vankrunkelsven,
Brasília, Wereldmilieudag,
5 juni 2010

Voor de 23 andere teksten van de tournee doorheen Brazilië,
zie www.wervel.be/sojaflitsen

¹ Een interessant werk van Carlos Eduardo Mazzetto Silva heeft het over dit dispuut: *O Cerrado em disputa. Apropriação global e resistências locais* [De Cerrado in dispuut. Globale toe-eigening en lokaal verzet.], 262 pp. . In de reeks 'Pensar o Brasil', 2009.

² 'Cerrado, da resistência brota a vida./Cerrado, van de weerstand ontluikt het leven.' Curso de Verão, Goiânia, janeiro 2010, 108 pp.

³ www.urubu.org.br, www.salve-o-urubu.blogspot.com, <http://br.groups.yahoo.com/group/salveurubu/>

⁴ <http://pt.wikipedia.org/wiki/Ecovila>, <http://www.ecovilacunha.org/>, <http://www.ecovilleproject.com/>

⁵ www.waterfootprint.org, www.watervoetafdruk.org, www.foodandwaterwatch.org, <http://www.waterefficiency.net/blogs/we-editors-blog/whats-your-waterprint-64377.aspx>

De echt groene revolutie voltrekt zich in stilte

De 'Groene Revolutie', zoals nog steeds door velen gepromoot 'om de hele wereld te voeden', bereikt een veel hogere productie door gebruik van veredelde gewasrassen in combinatie met de juiste cocktail van agrochemische inputs: kunstmest, biociden allerhande en irrigatie. Zo heeft dat 'succesverhaal' India ondanks de aanzwellende bevolking in staat gesteld zichzelf te voeden. Maar het systeem loopt mank: de economische marges voor de producenten zijn gekrompen, de bodems

degraderen, de grondwatervoorraden dalen, het klimaat warmt op en waterlopen verzieken op grote schaal. Gelukkig is plantengroei niet alleen afhankelijk van het zaad, maar ook van de omgeving waarin het groeit. Praktijkproeven met rijstteelt in tientallen landen, waaronder India, tonen aan dat ingrijpen in die omgeving een *echt groene* revolutie mogelijk maakt. En die is ook aan de gang.

Minder is meer

Meer produceren met minder inputs? Het lijkt wel te mooi om waar te zijn. Het past niet binnen de gangbare opvattingen over landbouwproductie. Hoe kan je immers in godsnaam dubbel zoveel rijst produceren met tien procent van het zaad, de helft van het water, zonder agrochemische inputs en met minder arbeid?

Plantengroei = genetisch materiaal x omgeving

Mechanische handwieder, ontworpen door boer/milieuvactivist W.M. Premaratna, die nu voor Oxfam-Australië werkt aan de promotie van SRI in Sri Lanka. Meer info op de zeer uitgebreide website over SRI wereldwijd: ciifad.cornell.edu/sri/ (Foto Norman Uphoff, Cornell International Institute for Food, Agriculture, and Development)

Antwoord: door te spelen met de factor 'omgeving'. Het *System of Rice Intensification* (SRI) kan je niet echt een technologie noemen. Het is een aangepast management met als visie: geef de planten de ideale groeiomstandigheden, waarin met name het genetisch potentieel optimaal tot uiting komt. Bij de rijstteelt zijn de beste beheerprincipes na heel wat experimenteren duidelijk geworden: in de tabel wordt de SRI-rijstteelt met de gangbare vergeleken.

Gangbare praktijken	SRI-methode
Oudere zaailingen worden na 3 à 4 weken overgeplant	Zeere jonge zaailingen worden na 8 à 12 dagen overgeplant
3 of 4 zaailingen worden tezamen overgeplant door ze diep in een onder water gezette (zuurstofarme) bodemomgeving te dompelen	Zaailingen worden apart en zeer oppervlakkig overgeplant in een modderige, niet onder water gezette bodem, na ze voorzichtig uit een niet onder water gezet kweekbed te hebben gehaald
Zaadhoeveelheid: 50 tot 100 kg per hectare	Zaadhoeveelheid: 5 tot 10 kg per hectare, planten staan op minstens 25 cm van elkaar
Bodemverzadiging: de <i>paddies</i> (rijstvelden) staan het hele groeiseizoen onder water	Bodemverluchting tijdens de vegetatieve groei, <i>paddies</i> worden op verschillende tijdstippen kortstondig onder water gezet
Onkruid wordt beheerst door onder water te zetten en door wieden en/of herbiciden	Onkruid wordt 3 à 4 keer met een roterende hak oppervlakkig in de bodem gewerkt, die tegelijk verlucht
Kunstmest wordt toegediend (tot 150 kg/ha), organische stof is optioneel en er is geen of weinig aandacht voor bodemleven	Compost wordt aanbevolen, om zoveel mogelijk organische stof op te bouwen en om grotere populaties bodemleven te kunnen huisvesten

Foto onder: Liu Zhibin beheert het zaadvermeerderingsbedrijf in Meishan, Sichuan, China. In 2001 behaalde hij 16 ton/ha met SRI and hybride zaden. Hier experimenteert hij met verhoogde bedden en ploegloze SRI in een rotatie met aardappelen. (Foto Norman Uphoff, Cornell International Institute for Food, Agriculture, and Development)

Interessant: arme producenten kunnen dat allemaal zelf doen. Er zijn geen overheidssubsidies voor nodig, geen marketingtechnieken: er valt zo goed als niets te verkopen. De kostenbesparing én de opbrengstverhoging geven boeren weer een degelijk inkomen. Tegelijk neemt de milieukwaliteit en de veerkracht van het landbouwsysteem toe en koelt het klimaat af door minder methaanuitstoot en meer koolstoffixatie.

Rijst en rijst is twee

De rijst geteeld volgens de SRI-methode, verschilt significant van rijst geteeld op de gangbare manier. Enkele opmerkelijke eigenschappen zijn:

- uitstoeling¹: 30 tot 50 uitstoelingen per plant zijn niet ongewoon
- wortel: enorme toename van de groei en de sterkte
- aren: positieve correlatie tussen het aantal en de grootte ervan
- korrelgewicht : toename met 5 tot 15%, soms zonder vergroting van de korrel, wat wijst op hogere dichtheid (rijstopkopers geven gewoonlijk een SRI-bonus)
- verminderde afrijpingstijd: vaak 1 tot 2 weken minder voor eenzelfde variëteit

- volle korrels: verhoogd percentage (10-16% minder gebroken en lege korrels)
- verhoogde ziekte- en plaagresistentie, waardoor biocidengebruik meestal niet te rechtvaardigen valt
- verhoogde weerstand tegen droogte, hevige wind, regen en koude.

Landbouwbodems geen zwarte doos

Hoe het komt dat SRI werkt, is niet langer louter koffiedik kijken. De laatste decennia verrichtten academische pioniers serieus studiewerk, dat inzicht geeft in de dynamieken die door het gewijzigd beheer van bodem, water en planten op gang worden gebracht. Door minder dicht op elkaar te planten, krijgt elke plant meer licht en gaat er minder competitie optreden tussen de planten onderling. De hogere fotosynthese laat planten toe meer wortellexudaten² af te scheiden, die het bodemleven ten goede komen. Er ontstaat een positieve hormonale feedback waarin wortelontwikkeling en uitstoeling elkaar in de hand werken. Onderzoek wees uit dat een groot gedeelte van de door fotosynthese aangemaakte stoffen naar de wortel gaan en in de rhizosfeer, in de zone rond de wortel dus, belanden. Het bodemleven dat hierdoor aangewakkerd

SRI rijstplant in Baghlan, Afghanistan waar meer dan 133 uitstelingen werden vastgesteld. Opbrengst bedroeg 11,56 ton per hectare. (Foto Ali Muhammad Ramzi, Aga Khan Foundation)

en gediversifieerd wordt, zorgt ervoor dat toxiciteit van bepaalde elementen zoals ijzer en aluminium minder problematisch wordt en dat andere elementen zoals silicium dan weer meer worden opgenomen, wat verklaart waarom SRI-rijst bij storm niet gaat liggen en meer resistent is tegen insectenaanvallen. Dat leguminosen (zoals klover) in staat zijn stikstof uit de lucht te binden en zo de bodem te bemesten, is algemeen geweten. Maar eigenlijk zijn alle planten van de

gemiddelde rijstopbrengsten tot acht ton per hectare zonder enige toevoeging van fosfor. Maar ook mycorrhiza-schimmels kunnen hun bijdrage leveren tot de meeropbrengst bij een meer aëroob systeem. Er zijn nog veel meer dynamieken in het bodemleven⁴ die alle meer en meer bestudeerd worden door pionierwetenschappers die niet direct of indirect afhangen van bedrijven die de inputs verkopen.

Robert Zoellick: “Deze groeiende technologie [SRI] pakt niet alleen de voedselonzeekerheid aan, maar ook de uitdaging van watertekort die door klimaatverandering alleen maar gevaarlijker wordt.”

grassenfamilie, waaronder rijst en tarwe, in staat om in, op en rond hun wortels stikstof uit de lucht te binden, door middel van diazotrofe³ bacteriën. Dat verklaart waarom er ook zonder stikstofbemesting toch zulke hoge opbrengsten worden gehaald. Ook voor fosfor, een belangrijke element in de plantenvoeding, bestaan er specifieke aërobe bacteriën die in staat zijn om de moeilijk opneembare fosfor toch te mobiliseren voor opname door planten. In Madagaskar werd dat aangetoond op “fosforarme” bodems – met

Bottom-up!

Toch is het niet de verdienste van wetenschappers dat de echte groene revolutie nu gestart is. Integendeel, het gevestigde landbouwestablishment, met het International Rice Research Institute (IRRI) op kop, was er als de kippen bij om SRI met de grootst mogelijke scepsis te beoordelen en zelfs af te wijzen als ‘onmogelijk’. Volgens het heersende commerciële paradigma niet, maar arme landbouwers in China, Mali of Afghanistan zitten echt niet te wachten tot

het IRRI of Wageningen Universiteit volledig hebben begrepen waarom het werkt. Voor hen telt de onmiddellijke verhoging van arbeids-, land- en waterproductiviteit die met SRI optreedt. Het brein achter SRI was de Franse jezuïet Henri de Laulanié, die in de loop van 34 jaar praktijkonderzoek in Madagaskar een methode ontwikkelde om de opbrengsten te verhogen zonder inputs of nieuwe zaden te moeten aankopen, omdat de lokale boeren daar geen geld voor hebben. Nadat hij in 1993 zijn ‘Système de Riziculture Intensive’ voorstelde, begon het zich vanuit Madagaskar te verspreiden via mond-aan-mondreclame. Vandaag staat de wereld gelukkig heel wat verder: de lijst met landen die SRI in de praktijk brengen groeit jaarlijks aan tot intussen meer dan veertig, naast het aantal boeren dat perceel na perceel omschakelt. Ondertussen zijn de eerste experimenten aan de gang om dat gewijzigd beheer – dat eenvoudigweg gebaseerd is op de zorg om ideale voorwaarden voor plantengroei – toe te passen op andere gewassen: tarwe, aardappelen, suikerriet, gierst,... Ook met veelbelovende resultaten.

De echt groene revolutie is aan de gang, ver weg, buiten het oog van de camera's. Goed nieuws is geen nieuws. Bij ons toch niet. In India spreken hoogwaardigheidsbekleders van allerlei pluimage zich positief uit over SRI: lokale landbouwministers, maar ook Manmohan Singh, eerste minister en zelfs Robert Zoellick, voorzitter van de Wereldbank.

Jeroen Watté

¹ Uitsteling is het ontwikkelen van verschillende halmen aan de voet van de plant.

² Wortellexudaten zijn complexe suikers, aminozuren, vitaminen, enzymen en andere moleculen die via de wortels de plant verlaten.

³ Diazotrofe bacteriën zoals bijvoorbeeld Azospirillum, zijn bacteriën die het stikstofgas uit de lucht kunnen omzetten naar een plantopneembare stikstofvorm.

⁴ Lees meer hierover in de ‘Katern bodemvruchtbaarheid’ met onder andere het verhaal van boer Wenz in Duitsland, die met mengteelt en alternatieve bodembewerking het bodemleven stimuleert. In gedrukte versie en op www.wervel.be/krant

Oogsttijd

De meerjarencampagne 'Denk globaal, eet lokaal' deint steeds verder uit. De maatschappelijke relevantie van het thema staat buiten kijf. De thematiek wordt op de meest onverwachte plaatsen opgepakt of in eigen werking geïntegreerd, dikwijls zonder naar Wervel te verwijzen. Dat hoeft uiteraard niet: Wervel – binnen haar opdracht als beweging - is een instrument om aan sensibilisering en beleidsbeïnvloeding te doen. Wervel is één van de gangmakers of trendsetters die mensen aanzet tot gedragsveranderingen. Wervel heeft haar werk gedaan en kan nu andere aspecten van een meer 'duurzame' landbouw aanpakken. We blijven evenwel verder ondersteunen wat vanuit ons gedachtegoed elders in veelvoud wordt opgepakt.

Slocal?!

Soms kan het wat elitair overkomen, maar als trend is het de moeite om te constateren: 'Slow & Local. Kortweg 'Slocal'. Topchefs van exquise restaurants pakken minder en minder uit met ganzenlever, oesters of kreeft. Nee, sommigen kopen nu een boerderij en huren een tuinman in om kraakverse en biologische groenten voor hun restaurant te kweken. Samen met de tuinier stelt de chef het teeltplan op en selecteert hij de authentieke maar vergeten groenten en kruiden. Zeldzame huisdierrassen, zoals het West-Vlaamse rode rund, worden vanuit de bekommernissen van chefs uit de streek opnieuw gekweekt.

Terug naar school

'Denk globaal, Eet lokaal' komt vanuit de meest onverwachte plaatsen naar ons toe. Bij het begin van het schooljaar willen je alvast niet onthouden dat zelfs leerkrachten lichamelijke opvoeding 'Denk en Eet' integreren. Zo vonden we op het internet tot onze niet geringe verbazing een les lichamelijke opvoeding: http://www.kleurbekennen.be/web/kb2/web/07_Wereldwonderwijs_lichamelijkeopvoeding.html Of wat vind je van deze site voor het secundair onderwijs: http://www.kuleuven.be/thomas/secundair_onderwijs/in_de_kijker/54_brood.php ?

ACTIVITEIT: de voedselkilometers

Thema: Globalisering/ eerlijke handel

Duur: 1 lesuur

Doelgroep: eerste, tweede, derde graad ASO, BSO, TSO

Verloop:

Laat leerlingen al lopend symbolisch de afstand afleggen (van punt naar punt) die nodig is vooraleer een hamburger in hun bord komt. Het zal de leerlingen verbazen hoeveel voedselkilometers er in werkelijkheid worden afgelegd van boerderij tot bord.

Enkele voorbeelden:

- transport van tomaten uit de hele wereld
- vervoer van runderen naar het slachthuis
- transport van vlees naar Europa
- de productie van hamburgerbroodjes
- ...

Je kan de leerlingen de voedselkilometers ook laten overbruggen op hometrainers (bv. in het kader van een sponsoractie).

Bronnen: www.wervel.be

Bij het landen van de campagne doen we de laatste soepkommen, eetborden en dessertborden van de hand. Wie eerst reageert, heeft prijs. Zolang de voorraad strekt. Ze gaan weg tegen aankoop prijs! De bijhorende brochures 'Denk globaal, eet lokaal' kunnen nog in het Nederlands, Frans en Portugees bekomen worden.

Of wat dacht je van ons diversiteitsboek als eindejaarscadeau? Het boek kost 9,50 euro. Als je er 9 koopt, krijg je het tiende exemplaar gratis.

In het kader van 16 oktober, Wereldvoedseldag, verspreidt Wervel de folder met de wereldmaaltijd. Bestel tijdig een pakje om rond die datum in je klas of organisatie te gebruiken.

Charter 'duurzame consumptie' voor de Europese Commissie

Ondertussen trekken we in het kader van het EU-project 'Cityzen' naar Marseille.

Samen met netwerken van Hongarije, Letland, Italië en Frankrijk willen we 'Denk en Eet' op het bord van de EU-Commissie leggen. Maar daarover lees je meer in de decemberkrant.

Luc Vankrunkelsven

Nepal landbouw & biodiversiteit

Studie voormiddag rond duurzaam bodembeheer met de film *Life in the soil*

Monocultuur van aardappel in Chitlang

Geitenkudde van Oshok singh Takauri, dairy goat project Chitlang

Mest verspreiden met de studenten van JANAPRYA Technical school

“Na vier maanden cruisen door Noord-India en Nepal, even een korte bezinning in Kathmandu met een heerlijk decadente kop biologische koffie...”

Na een eerste ontmoeting met Nepal en de Nepalese landbouw vijf jaar geleden, keerden mijn vriendin en ik begin dit jaar terug naar het land van hoogste witte sneeuwtoppen, ongekende biodiversiteit en een pracht van levende cultuur. Onze tocht van afgelopen maanden werd een mengelmoes van boerderijbezoeken, Nepalese vrienden weerzien, een tocht door de Himalaya, wat vrijwilligerswerk in landbouw en onderwijs. En tempels, vele tempels....

Ik zou het in deze korte bijdrage vooral willen hebben over mijn ervaringen met de lokale Nepalese landbouw en landbouweducatie. Naast het feit dat de meerderheid van de bevolking zich in Nepal bezighoudt met een “schijnbaar zorgeloze” manier van zelfvoorzienende landbouw, kregen we jammer genoeg bij menige boer vaak hetzelfde te horen als bij ons in België: instortende markten & prijzen, stijgende productiekosten, intensiveringproblemen en weinig of geen interesse voor opvolging van de boerderij...

De Nepalese oplossingen hiervoor? Een korte samenvatting van hoe de Nepalese jongeren erover denken :

What to do? Kathmandu !

Why not? Coconut !

Don't Worry, Chicken Curry....

(Vertaling: ‘Als het niet lukt op het platteland, waag dan een kans in de hoofdstad van Nepal, Kathmandu. Er groeien wel geen kokosnoten, maar je kan er tenminste vlees eten...’)

Een toestand zoals bij ons ?

In Chitwan, in Zuid-Nepal, bezochten we een bloemkoolteler, net tijdens de oogst van twee hectare cauli (bloemkool): marktprijs 2 R.s/ kg (1 euro =96 R.s), transportkosten tot 1 R.S/kg.

Ook verbleven we enkele dagen bij een gezin dat zich specialiseerde in mula (daikon): marktprijs 1 R.s/kg, te leveren in zakken van minstens 100 kg.... De arbeidskosten in dit district zijn de laatste vijf jaar gestegen van 100 R.s per dag naar 300 R.s per dag voor een vrouwelijke werkracht - en ja, je neemt best vrouwen om te werken op je land! Doordat Chitwan een van de vruchtbaarste, best bewerkbare en meest toegankelijke landbouwgebieden in Nepal is, hebben sinds enkele decennia kunstmest, pesticiden en hybride zaden ook hier hun intrede gedaan. De gevolgen ervan worden stilaan merkbaar: afname van organische stof, erosieproblemen, hogere ziektedruk, afname van de kwaliteit, etc...

En toch...

Toch zijn er ook hier een aantal vernieuwende initiatieven. In Phulabary wordt er iedere zaterdagochtend een “farmer-field school” gehouden door Mr Adhikari van ECOS Nepal, waar er les gegeven wordt over biologische en geïntegreerde teelttechnieken. Er is ook een modelboerderij, waar de boeren de resultaten van enkele jaren biologische landbouw kunnen bekijken.

In Damuali is een goede vriend van ons bezig met de opstart van een onderzoekscentrum voor biologische groenteteelt.

Hij experimenteert er met Europese zaadvaste groenterassen van KOKOPELLI (FR). Op het eerste gezicht een beetje vreemd, maar Nepal heeft geen traditie en slechts beperkte ervaring in groenteteelt. De focus ligt er vooral op rijst, linzen, boekweit, aardappel, tarwe, mosterdzaad, een beetje bloemkool en spinazie. Gezien de sterk verschillende microklimaten in de regio's (die soms vergelijkbaar zijn met de onze), zou hij er wel eens succes mee kunnen boeken. Hij werkt ook samen met de plaatselijke lagere school, waarvan ze de komende maanden een “environment-friendly school” willen maken.

In het audadistrict is een andere Nepalese vriend van ons sinds een zevental jaren bezig met het maken van geitenkaas. Naar Frans recept, zo luidt het. Hij is de eerste in Nepal en vermarkt zijn producten vooral aan chique restaurants in Kathmandu en aan Nepalezen van de hogere klasse. Hij levert mooi werk: een hygiënische kaasmakerij, heerlijke verse kazen, en een inkomen waarop menig Nepalees jaloers is. Alleen met het geitenras sukkelde hij een beetje. Tot op heden gebruikt hij lokale vleesrassen met een iets wat hogere melkproductie, maar dit leidt onder een toenemende marktvraag en een te beperkte productie tot veel frustratie. Ook andere faciliteiten zoals stalrichting, voedervoorziening en melkomstandigheden blijven wat achter. Daarom proberen we eind dit jaar, samen met de "Levende aarde" in Alken, een intensieve training in elkaar te steken rond geitenhouderij en kaasmakerij. We hopen een drietal Nepalese boeren in België te mogen verwelkomen.

Maar wat met onderwijs ?

Wat het landbouwonderwijs in Nepal betreft, is er niet zoveel verschil met het onze. Een zeer beperkte introductie rond biologische landbouw en misschien een enkel bezoek naar een boerderij die het anders probeert. De gemiddelde bachelorstudent ziet zijn toekomst in de agro-industrie of overheidsbetrekking. De gemiddelde masterstudent gaat voor

conventioneel landbouwonderzoek of een job in het buitenland.

Ergens wel jammer, want de stap die nodig is voor de omschakeling van de traditionele Nepalese landbouw naar een meer productieve en arbeidsextensievere biologische landbouw is stukken eenvoudiger dan de omschakeling die de gemiddelde Europese conventionele boer moet doorvoeren. Er zijn wel een aantal ngo's die zich wagen aan het promoten van biologische landbouw, maar de meeste richten zich op de overdracht van technieken die vooral op kleine schaal toepasbaar zijn: wormencompost, permacultuur, etc. Die voldoen vaak echter niet aan de eisen van een commerciële teler.

Samen met de leerkrachten van de JANAPRYA Technical School in Hetauda (een hogere technische landbouwschool), staken we twee lesweken in elkaar rond bodemvruchtbaarheid en (westerse) biologische teelttechniek: een mix van voordrachten, een film, wat werk op het land en enkele boerderijbezoeken. Zeer leerrijk, zowel voor hen als voor mij. De landbouwcombinatie bodem-plant-water-zon verschilt dan in Nepal misschien wat van de onze, maar de essentie blijft dezelfde.

Nepal bulkt van interessante initiatieven

Naast deze initiatieven bezochten we er nog een hele hoop andere: de teelt van

biologische vlierbloesem, biologische koffie, biologische serreteelt, Shi-take, plant-hospital Nepal, ... Met andere woorden: de ideeën voor een duurzame landbouw zijn er (ik heb hier pionierprojecten gezien en boeken gelezen waar wij zelf veel van kunnen leren), de technieken zijn er... Maar de toepassingen ervan in de commerciële landbouw blijven eerder schaars. De economische crisis, invloed van de agro-industrie en een mijns inziens ondoordacht landbouwbeleid slaan ook hier hard toe.

De zelfvoorzienende traditionele landbouw, waarmee de meerderheid van de Nepalese bevolking zich bezighoudt, is vaak een ander verhaal. Hoewel: ook hier lopen de boerenzonen al met twee gsm's rond en dat kan je niet met rijst blijven betalen, denk ik dan...

Maar lang leve het Indisch en Nepalees relativeringsvermogen, hun eenvoudige en onafhankelijke levensstijl, de Daal-Baath-Tarkari (linzen, rijst, seizoensgroenten) die hun buik en basisverlangen kunnen bevredigen. En tot slot, Shiva, Boedha of Allah die hen allen een handje boven het hoofd houden....

Voor meer info, of interesse in interculturele uitwisseling rond landbouw en landbouw-educatie in Nepal: Jan Thoelen: agrikoeltoera@hotmail.com of 0472/239839.

Voedselcrisis? Voedselspeculatie en Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

Terwijl de discussie over het landbouwbeleid en zijn instrumenten na 2013 verder loopt, dreigt een nieuwe voedselcrisis. Evenals in 2007-2008 zijn er verschillende, elkaar versterkende, factoren aan te wijzen. Eén van de hoofdfactoren toen en nu is dat voedsel in de jojo van internationale speculatie en belegging is terecht gekomen. De Belgische Boerenbond reageert terecht: "Het is onethisch en onaanvaardbaar. Financiële speculanten maken zowel de boer als de consument armer door de prijschommelingen van grondstoffen naar boven en naar beneden te versterken" en: "De marktwerking is niet perfect. De prijs vervult zijn signaalfunctie als evenwichtsbrenger tussen vraag en aanbod slecht tot niet en de grondstoffenspeculanten versterken de op- en neergaande bewegingen."

Benieuwd of de Europese Commissie en de Europese Ministerraad de internationale jojo meenemen in hun plannen. Fundamenteel blijft hi

gigantische hoeveelheden eiwitten, petroleum, water, grond, energie (zon) van overzee. Als Ciolos' mijmering over de 'eigen eiwitten' écht gemeend is, dan zullen de importstromen en exportbelangen sowieso verminderen. Of die bocht tegen 2013 gemaakt wordt, is nog zeer de vraag.

Luc Vankrunkelsven

JNM-Congres 2010 in het teken van 'Duurzame' Landbouw

Omdat het JNM-congres dit jaar in Gooik plaatsvond en er in het Pajottenland geen uitermate grote natuurgebieden liggen, werd heel het congres in het teken gesteld van de verwevenheid tussen landbouw en natuur. Het congres kreeg hierdoor de allures van een Duurzaam Landbouwkamp met een sterke focus op akkervogels, kleine landschapselementen en de coöperatie tussen landbouwers en Regionale Landschappen.

De realiteit dat landbouw en natuur steeds meer uit elkaar wordt getrokken onder het mom van professionalisering doet niets af aan het eeuwig jong optimisme waarmee JNM'ers naar de toekomst kijken. Tijdens het congres werd het onderste uit de kan gehaald om allerlei evoluties op een rijtje te zetten. De doorgedreven werking van

akkervogelspecialisten, het systeem van beheersovereenkomsten, de methoden van directe verkoop van boer aan consument en de diversificatie van de inkomsten van de landbouwers, alles werd onder de loupe genomen. Als ondertoon van al de workshops manifesteerde zich een latente zoektocht naar manieren hoe de boer zichzelf kan beschermen tegen de agressieve economische wetmatigheden. Alleen op die manier kan de landbouw terug ademruimte geven aan de natuur.

De laatste dag van het congres organiseerde JNM samen met Wervel een debat over Duurzame Landbouw. Het opzet van dit debat was tweeledig. Enerzijds wilde de organisatie van het congres een synthese maken van alle geziene zaken en van de gesprekken die doorheen het

congres met landbouwers werden aangeknoopt en anderzijds wilden we vooruitblikken naar de toekomst. We wilden ook uitpluizen hoe JNM in die toekomst rond het thema aan de slag kan. In het minipanel zaten Jasper Wouters, oud-JNM'er en jong-Wervelaar, Luc Vankrunkelsven van Wervel en Tijs Boelens, een JNM'er die in Gooik op allerlei manieren probeert te werken rond een meer rechtvaardige landbouw. Uit het debat kwamen enkele belangrijke conclusies naar voor. Kort wil ik deze met jullie delen:

- Doordat producten van de rechtvaardige landbouw vaak duur of ontoegankelijk zijn, kopen veel mensen ze niet. Dat andere producten zo goedkoop zijn, is enkel mogelijk omdat de maatschappelijke kost die deze producten veroorzaken niet worden verrekend. Het initiatief van toenmalig AGALEV –huidig Groen!- om bij bioproducten de 6% BTW te laten vallen, had een stap in de goede richting kunnen zijn.
- De JNM'ers vroegen zich af waarom landen hun landbouwers niet beschermen door hun markt af te schermen. Het panel legde uit dat internationale organen als WTO en IMF een dergelijke houding quasi

onmogelijk maken. Waar Europa haar boeren nog lang heeft kunnen beschermen via een subsidiesysteem komt ook dit model onder druk te staan. De GLB-hervormingen zien er op dat vlak niet rooskleurig uit. De stand van zaken op internationaal vlak en de macht van supranationale instanties is blijkbaar nog behoorlijk onbekend bij het JNM-publiek.

- Daartegenover staat dat de EU, wil ze haar landbouwers en haar landbouwlandschap behouden, de kleine boer zal moeten beschermen. De subsidiëring die nu plaatsvond zou dan grondig hervormd moeten worden teneinde niet de grootschaligheid en de monocultuur in de hand te werken. Om een dergelijk proces te bewerkstelligen zal er vanuit heel het sociaal middenveld ongelooflijk veel druk op onze Europese instanties moeten worden uitgeoefend.

- In het licht hiervan wil de JNM een doorgedreven werking uitbouwen rond de toekomst van de Duurzame Landbouw. Hiervoor zullen alle werkgroepen bijdragen tot de vorming van een multidisciplinair team om de JNM'ers op verschillende manieren in contact te brengen met boeren en de

landbouwthematiek.

- Als we de situatie op wereldschaal er opnieuw bijhalen, zien we wereldwijd dat er niet op de eerste plaats een conflict is tussen Noord en Zuid, maar eerder tussen verschillende landbouwmodellen. Om die reden is een werking rond rechtvaardige landbouw in België ook een werking rond rechtvaardige landbouw op wereldschaal. Dat is bemoedigend nieuws voor die werkgroep.

- Dit conflict kan niet worden gereduceerd worden tot een conflict tussen kleinschalige en familiale landbouw versus agro-industriële. Toch is hier een zekere breuklijn merkbaar. Eén van de mythes die de wereld uit moet, is dat die kleinschalige landbouw inefficiënt zou zijn en niet aangepast voor de voedselproductie van de toekomstige wereldbevolking. Kleinschalige landbouw houdt veel meer rekening met het correct beheren van eindige bronnen als water en grond, bovendien bewijzen VN-studies dat die kleinschalige landbouw vaak efficiënter is in haar productiewijzen. Afhankelijk van de context blijft natuurlijk de discussie wat 'kleinschalig' is.

- JNM'ers opperden daarop dat het toch niet de bedoeling kan zijn terug te keren naar een primitieve landbouwsamenleving. Het antwoord vanuit het panel was dat gezien de peakoil er willens nillens een verandering zal plaatsvinden in onze landbouwsector. Momenteel is deze zeer olieafhankelijk. Het produceren van olie voor de eigen machines of het hanteren van paarden zou een praktijk van de toekomst kunnen zijn. Dit moet echter geen stap terug betekenen. Wel zal de voedselproductie terug dichterbij de deur moeten plaatsvinden, maar dat lijkt enkel een positief gegeven.

- Verder is een beetje DIY (Do It Yourself) niet slecht. Dat er binnen JNM tijdens het komende werkingsjaar ook rond moestuinieren zal gewerkt worden, vond het panel niet primitief. Het consumeren van zelfgeteelde groenten steekt hoe dan ook stokken in de wielen van onze agro-industrie. Ook het sociaal en ecologisch aspect van moestuinen verdienen erkenning.

Kwestie van mooi af te sluiten is het misschien wel gepast om de laatste alinea van de congres tekst boven te halen: "(...) We mogen immers niet blijven stilstaan en toekijken hoe het kapitalisme de laatste restjes familiale landbouw ten grave draagt. We moeten ons moeien met dat proces. Samen met alle actoren in het verhaal moeten we op zoek gaan naar alternatieven die een vernieuwende toekomst voor allen in zich dragen. En het is nu ... of nooit!

Tijs Boelens,
Jeugdbond Natuurstudie en Milieubehoud (JNM)

JNM'ers genieten van een vers vegetarisch avondmaal. Een gevarieerde schotel met biogroenten van 'Den bos' en Jean-pierre De Leener. De JNM-bakploeg, speciaal in't leven geroepen voor het zomercongres in Gooik, heeft elke dag voor 150 man brood gebakken.

Hoe bio is de natuur ?

Vraag en antwoord over Veeakker(s)

Als reactie op het interview met Nand Van Laer, over Natuurpunts 'veeakkers', stuurde Mich van Bioboerderij Uilenbos de volgende opmerking: "De eerste vraag die bij mij opkomt, maar die niet werd gesteld, is: waarom is Veeakker niet bio? Hoe komt het dat Natuurpunt in de natuureservaten geen bio kan verwezenlijken?"

We stelden de vraag dus toch nog. Nand Van Laer (op de foto met collega Marijke) nam een lange aanloop en zette daarna de puntjes (of alvast een puntje) op de i van bio.

Bio of (bijna) wild?

Waarom noch Veeakker, noch Natuurpunt op dit ogenblik de kaart 'biologisch gecertificeerd' trekken?

Het merendeel van de koeien, varkens en kippen zijn verslaafd aan soja (en aan maïs). Ook in biologisch voeder zit vaak (bio-)soja en (bio-)maïs. Als consument moet je verantwoorde keuzes maken. Ik geef als voorbeeld de keuze tussen enkele soorten varkens die ik persoonlijk heb leren kennen:

- biovarkens die biosoja eten en afgemest worden in stro op beton;
- varkens die gewone soja eten, maar wel heel hun leven buiten lopen;
- niet-bio-Veeakker-varkens die geen soja krijgen en als jong varken buiten lopen;
- niet-bio-"hobbyvarkens" die eikels en aardperen eten en buiten lopen.

Je kunt een soortgelijk lijstje opmaken voor runderen en schapen. Die dieren grazen. Begrazing is in essentie een manier om oneetbaar gewas op een eenvoudige manier om te zetten in eiwit en vetten. De vraag wordt nu: hoeveel en welke soort begrazing en type rund kiezen we?

Natuurpunt heeft, wellicht zonder het te beseffen, exclusieve en extensieve natuurbegrazing her-uitgevonden (www.eatwild.com). Nog straffer: die beesten zijn in 't algemeen gezond en het vlees valt in de smaak. Adieu soja, maïs, ggo, stallen, ploegen, oogsten, enzovoort. Van een "groene revolutie" gesproken! Omdat er dus geen geoogst voeder is, valt er ook niets te (bio-) certificeren. Trouwens, al de Natuurpuntterreinen laten certificeren zou een gigantisch dure administratieve klus worden ... Het is al erg genoeg dat de mestbankgegevens moeten worden bijgehouden.

Vee-teelt

Tot zo ver het antwoord op de vraag over Natuurpunt-vlees dat Veeakker verdeelt. Nu nog over andere producten van Veeakker. Behalve de koeien in de natuurgebieden en de schapen op de Kalmthoutse heide, neemt Veeakker ook dieren af van 'gewone' boeren. Daarbij zet Veeakker in op dierenwelzijn, groenvoeding en eigenvoederwinningenvermijdt het zoalvast het sojadrma. Daarnaast kiest Veeakker volmondig om meer bioproducten in het assortiment op te nemen: grasboter, kokosolie, wijn, enzovoort en overweegt biocertificering zodat bioboeren ook bij Veeakker terecht kunnen. En mocht u eraan twijfelen: als ex-bioboer heb ik een stevige boon voor bio, maar dan wel geen sojaboon!

GGO: hoeveel onzin nog ?

Op 20 augustus verscheen er in *De Standaard* een artikel van de hand van professor Geert De Jaeger over de vermeende onzin die naar voren werd gebracht in een documentaire uitgezonden door de VRT. Die documentaire 'Gevaarlijke wetenschap' belichtte de inspanningen van wetenschappers als Arpad Pusztai, Ignacio Chapela en David Quist, en van onderzoeksjournalist Jeffrey Smith, die met hun werk aanleiding geven tot verregaande terughoudendheid inzake transgene gewassen, oftewel genetisch gewijzigde organismen (ggo's).

Ik vond de documentaire journalistiek niet sterk: door de sinistere achtergrondmuziek, gebrek aan uitdieping en te weinig afwijkende meningen, werd er een doembeeld geschapen dat

kritische reacties als die van De Jaeger (en onderzoekscollega's) in de hand werkt. Maar er zaten zeer belangrijke boodschappen in de documentaire. De reactie van De Jaeger c.s. vraagt daarom om een tegenreactie.

Ik heb dit onderwerp enkele jaren terug met veel interesse gevolgd en van nabij ook de introductie van ggo's in Brazilië meegemaakt. Op alle punten die De Jaeger aanbrengt, is iets dan wel veel af te dingen. Zo is er sprake van een ongebreideld technologisch optimisme: er is meer voedsel nodig voor een groeiende bevolking en dat kan alleen door een (bio)technologische revolutie. Dat is een hardnekkige en diepgewortelde overtuiging vanaf het begin van de groene revolutie, maar die wat betreft ggo's niet kan worden gestaafd door objectieve meeropbrengsten, zeker niet op lange termijn. Bovendien is er een blinde vlek voor minder hoogtechnologische oplossingen die nochtans zeer interessante alternatieven bieden voor de huidige wijze van voedselproductie, zoals kleinschalige, gediversifieerde en geïntegreerde landbouw en agro-ecologie, met hogere opbrengsten en betere voedingskwaliteit dan gangbaar is.

De Jaeger stelt grofweg dat het feit dat 'zoveel boeren ggo's gebruiken' het beste bewijs is dat ggo's succesvol zijn. Dat is uiteraard een drogreden. Hoogstens kun je zeggen: het beste bewijs dat ggo's succesvol zijn voor de bedrijven die de gepatenteerde producten verkopen, is het feit dat veel boeren ze gebruiken. Maar is dat dan een succes voor de boeren? Is het dan een succes voor de samenleving? Landbouwgewassen met ggo's zijn vaak opgedrongen, illegaal of grootschalig verspreid via contaminatie. Ook boeren die het absoluut niet willen, gebruiken ze noodgedwongen.

Een ander argument pro ggo's luidt dat er geen gezondheidsrisico's zijn, omdat ze al meer dan een tiental jaren zonder negatieve effecten geconsumeerd worden. Maar de relatie tussen gezondheid en ggo's is nooit degelijk onderzocht en wie bij gebrek aan bewijs het omgekeerde beweert, gaat zeer kort door de bocht. Hier spreekt blijkbaar een wetenschapper die naar de maatschappij kijkt en ziet dat iedereen er ongeveer wel redelijk gezond bijloopt en vervolgens concludeert dat het wel goed zit met die ggo's. Waarlijk een wetenschappelijke houding! Op die manier kan ik u onthullen dat het wel goed zit met GSM-straling, onverzadigde vetten, melk met melanine en dioxines. Over het geheel genomen is de mensheid er echt niet veel slechter aan toe dan vóór de introductie van deze producten!

De samenleving zou zich juist rekenschap moeten geven van de grote doofpotoperaties die rond ggo's plaatsvinden. Ze zou het gebrek aan bewijs en de indicaties van de risico's moeten aangrijpen voor beter onderzoek. Dat het onderzoek in de documentaire achterhaald zou zijn en dat er geen andere dissidente wetenschappers te vinden zijn, is overigens klinkklare onzin.

Helaas heeft de documentaire zich beperkt tot de trendsetters van een tijd geleden, maar onderzoekers en instituten met een oerdegelijke reputatie hebben zich door middel van hun onderzoek kritisch uitgelaten. De wetenschappelijke methode die De Jaeger voorstaat,

is uiteraard te respecteren. Maar in plaats van het debacle rond de publicaties van de wetenschappers in vraag te stellen, stelt De Jaeger de boodschappers van het slechte nieuws in een kwalijk daglicht, terwijl al hun publicaties *peer-reviewed** waren of zijn.

De aandacht afleiden van de risico's zelf door het ongeloofwaardig maken van de wetenschapper of de organisatie, is een tactiek die subtiel maar op grote schaal wordt toegepast door het kluwen van lobby- en bedrijfsorganisaties die de gepatenteerde belangen willen verdedigen. Dit beïnvloedt de kritische wetenschappelijke geluiden. Weinig bekend is de onwaarschijnlijke *démarche* waarmee *Nature* de steun voor de reeds gepubliceerde artikelen van Chapela en Quist terugriep - een ongezien voorval in het 140 jaar bestaan van *Nature*! En de 25-miljoen-dollar-deal van Syngenta met de Berkeley-universiteit eind jaren '90 is eveneens een voorbeeld van hoe politiek, bedrijfsbelangen en wetenschap met elkaar vermengd zijn. Het rechtvaardigt de vraag in hoeverre kritische, objectieve wetenschappers nog een stem (kunnen) krijgen in het debat.

Tot slot: De Jaeger blijkt geen weet te hebben van de sociaal-economische situatie waarin boeren in Zuid-Amerika, China, India én Amerika verkeren en van de omstandigheden waarin zaad en verdelingsmiddelen, politiek en bedrijfsbelangen met elkaar verweven zijn. Het lijkt erop dat hij redeneert vanuit een puur opportunistisch geloof in bedrijven als Monsanto. In één lijn lijkt hij het altruïstisch karakter van de Belgische biotech-onderzoekscentra te willen benadrukken: dat de VRT via een (inderdaad) controversiële documentaire de nobele Belgische onderzoeksinspanningen ten dienste van de mensheid, in vraag durft te stellen, is voor hem dan ook vloeken in de kerk. Zijn verongelijkte repliek lijkt mij echter het schoolvoorbeeld van een wetenschapper met oogkleppen op.

Elmar Willems

*Collegiale toetsing (Engels: peer review) is een methode om de kwaliteit van (geschreven) werk te verbeteren door het werk te onderwerpen aan de kritische blik van een aantal gelijken (Engels: peers) van de auteur.

Op www.wervel.be staat heel wat recente info over het wereldwijde ggo-debat. Sinds 1994 voert Wervel rond deze thematiek actie en gaf 15 brochures en kranten uit. Ze zijn nog te verkrijgen, zolang de voorraad strekt. Zie ook het Wervelstandpunt n.a.v. het VRT-programma op wervel.be en vilt.be.

Opmerkelijk en in de lijn van wat Elmar Willems hier beschrijft, is de verslagkrant van ons ggo-colloquium (december 1996) dat tijdens een debat in de VUB (februari 1997) verscheen. Het debat werd georganiseerd door Focus Research (een soort gilde van de wetenschappers) i.s.m. het lobbybureau Interel. Thematiek: 'De objectiviteit van de wetenschap. Een interdisciplinaire reflectie over maatschappelijke controversen'. Een belangrijke klant van Interel is Monsanto. De vervlechting van de industriebelangen met wetenschappers op zoek naar fondsen, is inderdaad niet van gisteren.

Een analyse in fragmenten – "Fragmenten van het leven" in Brazilië en België

Voor Luc Vankrunkelsven is Brazilië blijkbaar een onuitputtelijke bron van inspiratie. Net is zijn derde boek erover verschenen. Natuurlijk geen reisgids – hoewel... – maar opnieuw een geëngageerd boek dat stukjes van zijn ervaringen tijdens zijn lezingenreis bundelt. Uiteraard is de focus milieu, landbouw en kritische sociale bewegingen. Maar toch klinkt er meer mee omdat de stukjes vertrekken vanuit de brede realiteit.

Soja was tot hertoe het centrale thema, maar steeds meer lijkt dit thema uitdrukkelijk te verbreden naar het verzet tegen mono- : monocultuur in de landbouw en daarbuiten, monopolies of quasimonopolies in de economie. En meteen rijst ook de vraag naar een ander economisch of zelfs maatschappelijk model of paradigma: met meer ruimte voor de basis ('grassroots') en meer verdeelde of gedeelde macht, minder afhankelijkheid van grote machten, zoals de *agronegócio*'s, de grote TNO*'s. Een andere visie dus op: wie produceert? Hoe en waar? En: hoe wordt het verkocht? En nog: wat zijn de onderliggende doelstellingen? "Een kleinschaliger, volksverbonden economie", noemt Vankrunkelsven het. Maar het

vertrekpunt en eindpunt is landbouw, zoals die is ingebed in de (kapitalistische) economie en in het dagelijkse leven: hoe mensen eten, waar zij werken, hoe de politiek beslist en wie de macht heeft in de maatschappij. Vankrunkelsven kreeg van een Braziliaanse professor de rol toebedacht van de man die "twijfel zaait" en tekent ook als "luis in de pels". Hij predikt trouwens niet de revolutie met een frontale aanval, maar pleit voor de ontwikkeling van andere praktijken "naast hun praktijken", schrijft hij zelf, naast die van de grote bedrijven dus.

Het boek is zoals de vorige in aanzet narratief. Vankrunkelsven reist en ziet dingen gebeuren, of ontmoet mensen die hem raken. Die *triggeren* dan beschouwingen over wat 'daarachter' of 'daaronder' steekt. Een paar keer wordt het hem wel te machtig en deint een observatie uit tot een breedvoerige analyse van een fenomeen. Zo eindigt het boek niet toevallig met een taaie analyse van de recente geschiedenis van het veevoer en meteen de veeteelt. Vankrunkelsven voelt duidelijk mee met de zwakken, de slachtoffers, en daarom is het logisch dat de onderliggende toon er vaak een is

Voorstelling van het boek
in het Portugees op de
boerenmarkt te Matinhos
(Brazilië)

De illustraties in het Nederlandstalige en Portugese boek zijn kinder-tekeningen van basisscholen in het Braziliaanse Matinhos. Hier zie je een aantal tekeningen opgehangen op de boerenmarkt, waar het boek verscheen. Een deel ervan staan in het boek

van verontwaardiging, soms bijna wanhoop, zo lijkt het, zonder veel reserves: de 'vijand' komt duidelijk in het vizier. Af en toe signaleert hij wel ontwikkelingen die hoopvol stemmen.

Wat mag de lezer verwachten? Vankrunkelsven heeft het uiteraard over knelpunten door sojateelt en -monocultuur, die medeverantwoordelijk zijn voor landvlucht en verstedelijking, en over diverse alternatieven. Maar ook over de 'aanbidding' van 'koning auto en keizer hesp', zoals hij ze noemt, twee andere symbolen voor onze maatschappij. Daarbij horen alternatieven voor CO2-bossen, de afhankelijkheid die ggo's creëren, het verzet tegen *greenwashing* ("de eco-vervuiling van het taalgebruik") en 'fascistische architectuur'. Belangrijk is ook de kwestie van de *agrocumbustíveis* ('agro-', niet 'bio'brandstoffen) en de pogingen van Lula om Brazilië te promoten, als voedselschuur en energieproducent, niet toevallig één van de 'opkomende economieën' met Rusland, India en China, of samen de BRIC-landen.

Dat is één kant van het verhaal. Hij onderkent ook perspectieven: in hennep als eiwitvervanger en in de weldaden van oudere planten, in biodiversiteit, in ruilmarkten, in alternatieve sociale bewegingen waarin bijvoorbeeld hele gezinnen betrokken worden. Niet toevallig verwijst hij natuurlijk naar de rol die spiritualiteit moet spelen en de rol die de kerk speelt, ten goede en ten kwade --- wanneer hij bijvoorbeeld opmerkt dat Monsanto een kerkrestauratie sponsort.

De aanpak is dus grotendeels die van 'human interest'-verhalen. Observaties evolueren tot analyses. 'Fragmenten' lijkt hem ook het woord voor onze wereldvisie: veel uitdagingen, evenveel fragmenten, met als gevaar dat we geen 'integrale oplossing' vinden. Of is elke integrale oplossing meteen totalitair. Aan de lezer, zegt hij zelf, om dan de fragmenten te defragmenteren, zoals bij de computer. Een gedurfde optie op zich, maar te verdedigen. Wie helemaal zelf synthetiseert, loopt het gevaar te reduceren: alles komt samen in een grote synthese

en dus verlies je details uit het oog, of wil je bepaalde details niet zien omdat ze niet passen in het plaatje. Bij analytici dreigt versplintering: zien mensen nog de kern? In een post-postmodern discours lijkt dit discours het best te passen: je krijgt "fragmenten van het leven", zonder dat de auteur zich opwerpt als de visionair die alles doorheeft. Natuurlijk blijft er altijd de beperktheid: zowel links als rechts hebben hun blinde vlekken. Zoals ook in dit boek: Luc Vankrunkelsven is een selectieve kijker, en misschien ook een 'guilty by-stander', naar een titel van een boek van Thomas Merton. Maar in elk geval biedt Vankrunkelsven informatie en bewogenheid in losse stukken die hij tegen een bredere achtergrond situeert, volgens beproefd recept.

Het resultaat is lezenswaardig. Of het grote publiek zo'n boek zal lezen, blijft nog de vraag, al heeft dat vooral met de inhoud te maken: een problematiek is vaak niet goed te verkopen. De toon is trouwens bij momenten bijna pathetisch ('planetaire abortus') en geregeld scherp, maar dat kan je in een kritisch boek uiteraard verwachten. De *couleur locale* door invoeging van Braziliaans-Portugese woorden voegt iets toe, maar soms mist de lezer eens een verklaring. Het was misschien beter geweest de voetnoten te reserveren voor verwijzingen en de oproepen zelf onder het hoofdstuk te zetten. Een kaartje was ook nuttig geweest, misschien zelfs een mini-inleiding bij de economische geografie van het land, al krijg je dat gewoonlijk per hoofdstuk wel mee, op een spontane manier.

Dus opnieuw een interessant boek, en vermoedelijk zal het vooral hen aanspreken die interesse hebben voor landbouw en milieu, en die al een stuk bewust zijn. Voor de anderen is het misschien wat specifiek, te gericht, al verlaagt het tekstgenre en de *human interest*-invalshoek de drempel zeker.

Jan Glorieux

*Transnationale Onderneming

'Brazilië-Europa in fragmenten?', 136 pp. met illustraties van kinderen uit Matinhos; in veelkleurendruk, Wervel-Brussel, 2010. 12 euro; info@wervel.be - www.wervel.be. Voor Nederland: www.werelddelen.nl
Het boek verschijnt gelijktijdig in Brazilië (Portugees). De effecten van het boek en van de tournee (april-juni 2010) doorheen Brazilië vind je op het portaal van de Wervelsite.

Agenda

- 19 september Wervel op de Biomarkt-Ecomarkt in Deinze
 22 september Rabat op de biomarkt in Brussel. Wervel is medewerker.
 28 september Opstart regionale werking West-Vlaanderen in de Hoevewinkel, Kortrijk.
 Inlichtingen: Veerle Devaere 0496 98 54 16
 24-28 september City-zenbijeenkomst met vertegenwoordigers van Letland, Hongarije, Italië, Frankrijk en België.
 29 september Start Fair Trade culinair in Kortrijk met actie op het Schouwburgplein en Wervelstand
 30 oktober 'Small farmers, big solutions'; seminarie van Mundo B-collega Max Havelaar.
 1-2 oktober Wervelweekend in Leuven en Neerijse
 5-9 oktober Drie Brazilianen op bezoek, o.a. de fotograaf João Caetano i.v.m. de Cerrado.
 6 oktober Middagactiviteit met Brazilianen en Europarlementairen in het Europees Parlement i.v.m. de Cerrado.
 6 oktober Samenkomst Basisgroep Limburg
 7 oktober 19u.: Vernissage van de fototentoonstelling in het Sfinxscfé (voormalig treinstation) te Boechout. Tentoonstelling Cerradofoto's van 7 oktober tot 9 december in Sfinx-café.
 10 oktober Ecodroom Antwerpen. Interactieve Wervelstand.
 16 oktober Wereldvoedseldag: activiteit met Marcelo Barros in Loppem.
 's Middags Wervelwereldmenu.
 22 oktober Seminarie van Voedselteams over 'korte keten' in Provinciehuis van Vlaams-Brabant.
 21 oktober Werveltoespraak in Roeselare in het kader van de Week van de Smaak.
 29 oktober 20 u : Wervel en Gezinsbond Limburg werken samen rond streekproducten
 22-26 november Evaluatie City-zenproject in Palermo.
 4 december Gezamenlijke studiedag van Voedselteams en Wervel over 'korte keten'.
 6 december Namiddag 'bio' in het Vlaams Parlement. Met Wervelinbreng.

Data van regionale groepen en themagroepen kunnen bij info@wervel.be bekomen worden.

Het Hinkelspel maakt van rauwe bio-melk ambachtelijke kaas van de bovenste plank.
www.hethinkelspel.be

Bezoek één van onze winkels:

Gent, Lousbergskaaai 33
 maandag tot zaterdag
 10u tot 13u en 14u tot 18u
 09/224 20 96

Sleidinge, Weststraat 134a
 vrijdag en zaterdag
 9u tot 12u en 13u tot 17u
 09/377 58 68

HET HINKEL SPEL
 COÖPERATIEVE
 KAASMAKERIJ

De Braziliaanse auteur **Marcelo Barros** is terug in het land. Van 13 tot 18 oktober lanceert hij zijn nieuwe boek 'Aarde en hemel huwen', over ecospiritualiteit.

Voor programma en inlichtingen:
lucvankrunkelsven@scarlet.be - 0472 71 48 73

LUKEMIEKE
Vegetarisch
 Restaurant - Traiteur

Vlamingenstraat 55
 3000 Leuven
 Tel.: 016/22.97.05
 Fax: 016/22.43.63

Open elke werkdag
 van 12.00-14.00u en 18.00-20.30u